

dr Justyna Wiśniewska

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Wydział Humanistyczny

tel. 608 868 975

e-mail: justyna@poczta.umcs.lublin.pl

AKT PROŚBY W PODRĘCZNIKU DO NAUKI JĘZYKA PORTUGALSKIEGO JAKO OBCEGO *PORTUGUÊS XXI 1*

STRESZCZENIE

Niniejszy artykuł ma na celu omówienie aspektów pragmatycznego funkcjonowania języka portugalskiego, a mianowicie aktu prośby, w podręczniku do nauki języka portugalskiego jako obcego *Português XXI 1*. Na podstawie zebranego korpusu przyjrzymy się, jakie strategie grzecznościowe aktu prośby zostały użyte w omawianym podręczniku. Przedstawimy propozycję ćwiczeń sugerujących bardziej funkcjonalne formy aktu prośby.

Słowa kluczowe: akty mowy, akt prośby, pragmatyka, podręcznik, język portugalski dla obcokrajowców

SUMMARY

Act of request in Portuguese as a Foreign Language student's book *Português XXI 1*

The starting point is the statement that in teaching a foreign language, the primary aim is to develop the pragmatic and communicative competence which, among others, signifies the ability to construct correct utterances that are adequate for the situation, as well as for other participants of social interaction. The present article aims at discussing the aspects of pragmatic functioning of the Portuguese language, that is the act of request in Portuguese as a Foreign Language student's book *Português XXI 1*. On the basis of the gathered corpus, we will observe which politeness strategies of the act of request were used in the student's book discussed. At the end of our considerations, we will propose some exercises which suggest more productive pragmatic forms.

Key words: acts of speech, act of request, pragmatics, student's book, Portuguese for foreign learners

Wprowadzenie

Punktem wyjścia naszych rozważań jest stwierdzenie, że proces nauczania języka obcego opiera się na kształtowaniu kompetencji pragmatyczno-komunikacyjnej, która oznacza m.in. umiejętność konstruowania wypowiedzi poprawnych i adekwatnych do danej sytuacji oraz uwarunkowań uczestników interakcji społecznej. Przedmiotem naszych badań są akty grzeczności językowej, a dokładniej analiza strategii grzecznościowych aktu prośby w pierwszej części podręcznika do nauki języka portugalskiego¹ jako obcego zatytułowanego *Português XXI 1*. Jak dowodzi wielu badaczy², na wybór danej strategii mają wpływ trzy czynniki pragmatyczne: 1. dystans konwersacyjny, czyli stopień zażyłości między rozmówcami; 2. relacja zależności, wynikająca z hierarchii rozmówców: zawodowej, społecznej, okazjonalnej (stosunek władzy między rozmówcami – relacje asymetryczne) oraz 3. ocena zagrożenia właściwa dla danego aktu mowy (wymogi panujące w określonej kulturze). Uwzględniając cel niniejszej pracy, spróbujemy zatem zweryfikować, czy materiał zawarty w podręczniku poddanym analizie uwzględnia w sposób klarowny wyżej wymienione zmienne, które wpływają na pragmatyczne wybory rozmówców, a co za tym idzie – na stopniowalność wyrażenia uprzejmościowych aktów mowy, a w naszym przypadku aktu prośby.

Zanim przejdziemy do analizy, należy wspomnieć, iż z roku na rok rośnie zainteresowanie nauką języka portugalskiego w Polsce i na świecie. Tym samym badania naukowe łączące różne działy językoznawstwa z dziedziną dydaktyki nauczania stają się coraz bardziej potrzebne i ważne zarówno w celu skutecznego kształcenia nauczycieli, jak i tworzenia materiałów dydaktycznych opartych na bardziej nowoczesnych i wszechstronnych teoriach językowych.

Niniejszy tekst składa się z trzech podrozdziałów. W pierwszym z nich uważamy za niezbędne podjęcie krótkiej refleksji dotyczącej teorii aktów mowy, ponieważ stanowią one podstawowy element komunikacji językowej³. Możemy stwierdzić, że ich nauczanie jest bezpośrednio związane z rozwijaniem kom-

¹ Język portugalski jest językiem narodowym Portugalii i Brazylii oraz językiem urzędowym w Angoli, Mozambiku, na Wyspach Zielonego Przylądka, w Gwinei-Bissau, na Wyspach Świętego Tomasza i Książęcej oraz w Timorze Wschodnim. Ze względu na liczbę użytkowników języka portugalskiego jako ojczystego zajmuje on czwartą pozycję na liście najczęściej używanych języków świata, posługuje się nim 261 milionów osób (według danych Observatório da Língua Portuguesa z 2017 roku), <http://observalinguaportuguesa.org/graficos-o-estatuto-da-lp-no-mundo/>, [online], dostęp 5.08.2017.

² P. Brown, S.C. Levinson, *Politeness. Some Universals in Language Usage*, Cambridge 1987; *Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies*, S. Blum-Kulka, J. House, G. Kasper (red.), Norwood 1989.

³ J. Searle, *Speech Acts. An Essay of the Philosophy of Language*, Cambridge 1969.

petencji pragmatycznej i ma ogromne znaczenie w kształtowaniu świadomości międzykulturowej uczniów. W drugim podrozdziale przedstawimy i omówimy wyekscerpowane z podręcznika przykłady, które prezentują zastosowane strategie grzecznościowe aktu prośby, aby w trzecim podrozdziale poddać dyskusji zebrany materiał językowy i zasugerować ćwiczenia językowe, mogące posłużyć jako przykład w pracy nad doskonaleniem stopniowości i różnorodności form portugalskiego aktu prośby.

1. Teoria aktów mowy

Pierwszym uczonym, który przyczynił się do usystematyzowania teorii aktów mowy był John Austin⁴, należący do tak zwanej oksfordzkiej szkoły analitycznej. W tamtym czasie język był postrzegany jako instrument służący jedynie opisowi rzeczywistości. To Austin⁵ wprowadził pojęcie wypowiedzi performatywnych i pokazał, że język nie tylko służy do opisywania, ale jest również rodzajem działania. Jak podkreśla Gutierrez⁶, Austin wykazał, że język nie jest prostym „nośnikiem myśli i pomysłów, ale język konkretyzuje się poprzez treści wygłaszane w dyskursie i pełni funkcje w konkretnych działaniach społecznych”. To Austin⁷ wyróżnił w każdym akcie mowy trzy aspekty: lokucyjny (odnosi się do procesu tworzenia – na mocy kodu językowego – określonego wyrażenia o treści wynikającej z systemu języka), illokucyjny (wiąże się z tym, co chcemy osiągnąć przez dane wypowiedzenie) i perlokucyjny (jest związany z wywoływaniem w odbiorcy wypowiedzi rozmaitego rodzaju wpływu np. gniewu, zadowolenia, zmiany decyzji). Najbardziej znana klasyfikacja aktów mowy pochodzi od Searle’a⁸, który wyróżnił pięć rodzajów aktów mowy: asertywy (*assertives*) – opisujące stany rzeczy. Ich celem jest przedstawienie sądów o stanach rzeczy (np. wątpienie); dyrektywy (*directives*) – wypowiedzi, których celem jest wywarcie nacisku na odbiorcę i w konsekwencji zmiany stanów rzeczy w świecie (np. rozkazy, prośby); komisywy (*commissives*) – wypowiedzi, których celem jest zobowiązanie się nadawcy do wykonania pewnych czynności względem odbiorcy i odpowiedzialności za nie (np. obietnice); ekspresywy (*expressives*) – wypowiedzi, których celem jest wyrażenie stanów psychicznych

⁴ J.L. Austin, *How to Do Things with Words*, Oxford 1962.

⁵ Ibidem.

⁶ A. Gutierrez, *Relevância da pragmática e da teoria dos atos de fala para o ensino de inglês como língua estrangeira: tratamento dado a greetings em materiais didáticos*, „The Specialist” 2008, v. 9, s. 187–209.

⁷ J.L. Austin, *How to Do Things...*, op. cit.

⁸ J. Searle, *Speech Acts...*, op. cit.

nadawcy (np. gratulacje); deklaratywy (*declaratives*) – wypowiedzi stwarzające pewne stany, głównie w stosunkach społecznych (np. odwołania)⁹. Ten sam autor wprowadził również podział aktów mowy na akty bezpośrednie i pośrednie. Według niego w bezpośrednim akcie mowy intencja mówiącego może być odczytywana niezależnie od sytuacji, w przeciwieństwie do aktów pośrednich, w których intencja odczytywana jest kontekstowo. To właśnie w nauczaniu/uczeniu się języka obcego akty pośrednie sprawiają największą trudność, ponieważ wymagają doskonałej znajomości języka obcego, jak również znakomitej wiedzy dotyczącej podłoża kulturowego danej społeczności. Jak już wspomnieliśmy we wprowadzeniu, to Searle¹⁰ rozwinął ideę o aktach mowy jako podstawowej jednostce komunikacji językowej. Takie podejście jest bardzo ważne w socjolingwistycznych badaniach pragmatyki interkulturowej, która uwzględnia również akty mowy jako podstawową i funkcjonalną jednostkę komunikacji. Jednak w przeciwieństwie do tego, co proponuje Searle, kiedy mówi, że jego praca „nie dotyczy języków, takich jak francuski, angielski czy suahili, ale traktuje ogólnie o języku”¹¹, pragmatyka interkulturowa zajmuje się analizą aktów mowy i sposobami ich realizacji w różnych językach i kulturach. Badania te pokazują, w jaki sposób „różnice kulturowe wpływają na funkcjonowanie rozmówców interakcji społecznej i realizację aktów mowy”¹². Ponadto, studia w obrębie pragmatyki interkulturowej wykazują, że użycie aktów mowy różni się w każdej kulturze i zależy od rodzaju sytuacji i relacji między rozmówcami (np. czy jest to ustna czy pisemna komunikacja; również takie czynniki, jak wiek czy płeć rozmówców mają wpływ na realizację aktów mowy). Wszystkie te czynniki charakteryzują się różnym znaczeniem, a tym samym wpływają w odmienny sposób na użycie aktów mowy. Badania nad aktami mowy w kontekście pragmatyki interkulturowej pełnią ważną funkcję w nauczaniu języków obcych, ponieważ nauczanie polega również na poznawaniu ich funkcjonowania, a akty mowy nie tylko ułatwiają komunikację, ale czynią ją bardziej wydajną i skuteczną. Tym samym stwierdzamy, że nauczanie/uczenie się aktów mowy prowadzi uczniów do opanowania określonych pragmatycznych zasad danej kultury. Warto w tym miejscu przywołać słowa Kerbrat-Orecchioni¹³, która twierdzi, że nauczanie aktów mowy to uczenie ich zastosowania tzn. uczenie zasad ich użycia w odpowiednim kontekście sytuacyjnym.

⁹ R. Grzegorzczkowska, *Wstęp do językoznawstwa...*, op. cit.

¹⁰ J. Searle, *Speech Acts...*, op. cit.

¹¹ Ibidem, s. 11.

¹² C. Kerbrat-Orecchioni, *Os atos de linguagem no discurso*, Niterói 2005, s. 200.

¹³ Ibidem.

Akt prośby należy do aktów zagrożenia twarzy (*face threatening acts = FTA*). Oznacza to, że podczas interakcji twarz obu rozmówców jest zagrożona¹⁴. Jeśli zwracamy się na przykład z prośbą o pożyczenie książki, czynimy to zgodnie z przyjętymi normami grzecznościowymi, używając różnych strategii tak, aby jak najmniej dotknąć kogoś i nie narazić się na utratę własnej twarzy, czyli w interakcji staramy się zachować naszą twarz i twarz naszych interlokutorów.

Akt prośby należy do grupy dyrektywów, których funkcja polega na wywarciu nacisku na odbiorcę. Marcjanik¹⁵ proponuje następujące wyjaśnienie prośby: „adresat prośby wie, że czynności, o którą prosi nadawca, wykonać nie musi; nadawca prośby wie, że adresat czynności, o którą prosi nadawca, wykonać nie musi”. W życiu każdego człowieka funkcja prośby jest realizowana nieustannie. Wymieniona funkcja obejmuje prośby o udzielenie informacji, prośby o zrobienie czegoś itd. W poniższych rozważaniach bierzemy pod uwagę wszystkie rodzaje prośb. Przyjrzyjmy się zatem użytym strategiom aktu prośby w zaproponowanym do analizy podręczniku do nauki języka portugalskiego jako języka obcego.

2. Akt prośby w podręczniku do nauki języka portugalskiego

Português XXI 1

W celu przeprowadzenia analizy wybraliśmy jeden z ostatnio wydanych podręczników do nauki języka portugalskiego dla obcokrajowców *Português XXI 1*. Poddajemy rozważaniom tylko pierwszą część podręcznika (poziom A1-A2), na którą składa się 12 jednostek i która skierowana jest do osób początkujących. Każdą jednostkę charakteryzuje stała struktura, w której zostały wyodrębnione następujące elementy: aspekty leksykalne i gramatyczne, komunikacyjne i fonetyczne. Po każdym czterech jednostkach został umieszczony test leksykalno-gramatyczny sprawdzający zdobytą wiedzę. Na końcu podręcznika znajduje się lista wszystkich wyrazów i ich tłumaczenie na język angielski, francuski i niemiecki.

Na okładce znajdujemy informację, iż podręcznik skierowany jest do młodzieży i dorosłych odbiorców, którzy mają na celu naukę języka w sposób aktywny i partycypacyjny. Stąd łatwo wywnioskować, że jest to podręcznik, który skupia się na rozwijaniu kompetencji rozumienia i tworzenia wypowiedzi.

¹⁴ Zgodnie z modelem grzeczności Penelope Brown i Stephena Levinsona (zob. P. Brown, S.C. Levinson, *Politeness. Some Universals in Language Usage*, Cambridge 1987).

¹⁵ M. Marcjanik, *Polska grzeczność językowa*, Kielce 1997, s. 157.

dzi ustnej i pisemnej w realnych sytuacjach komunikacyjnych. Wszystko to jest widoczne w podręczniku, poprzez jego teksty i/lub w dialogach, w których autorzy starają się ukazać rzeczywistość portugalskiego życia.

Przyjrzyjmy się zatem, w jaki sposób omawiany podręcznik wprowadza funkcję komunikacyjną aktu prośby. Już w lekcji nr 2, dwa krótkie dialogi uwzględniają prośbę o udzielenie informacji. Umieszczamy poniżej wspomniane dialogi:

- A. *Desculpe. Onde é que fica o hotel Lisboa?* (Przepraszam. Gdzie znajduje się hotel Lizbona?)
 B. *O hotel Lisboa é ali, ao lado da pastelaria.* (Hotel Lizbona jest tam, obok ciastkarni.)
 A. *Obrigado.* (Dziękuję.)
 B. *De nada.* (Nie ma za co) (*P XXI: 26*)¹⁶
- A. *Desculpe. Podia dizer-me onde há um supermercado?* (Przepraszam. Mogłby mi pan powiedzieć gdzie znajduje się jakiś supermarket?)
 B. *Há um supermercado ali, em frente do jardim.* (Na przeciwko parku jest supermarket.)
 A. *Muito obrigado.* (Dziękuję bardzo.)
 B. *De nada.* (Nie ma za co.) (*P XXI: 26*)

W zacytowanych tekstach wykorzystano strategię aktu przeprosin z aktem prośby i aktem podziękowania¹⁷. W obu przypadkach użyto performatywu *desculpe* (przepraszam), który zastąpił akt powitania. Osoba kierująca prośbą przeprasza za sprawianie kłopotu i zakłócanie spokoju, a chcąc zachować własną twarz musi użyć środków łagodzących zobowiązujący charakter prośby. W powyższych przykładach obserwujemy akt prośby w formie pytania w kontakcie oficjalnym: w pierwszym dialogu jest to bezpośrednie pytanie o miejsce, z pominięciem czasownika modalnego *poder* (móc), w drugim z użyciem formy czasownika *poder* (móc) w czasie przeszłym niedokonanym (*pretérito imperfeito*) w trzeciej osobie liczby pojedynczej, który jest również zwany czasem niedokonanym grzecznościowym (*imperfeito de cortesia*)¹⁸. Zastosowanie pytania przy użyciu czasu przeszłego niedokonanego czasownika *poder* (móc) traktowane jest jako jedna z grzeczniejszych form pytań w funkcji prośby. To konstrukcja modalna przekazuje nam informację o chęci dowiedzenia się przez nadawcę

¹⁶ *P XXI* – A. Tavares, *Português XXI 1*, Lisboa 2012.

¹⁷ W podręczniku można znaleźć w kilku innych miejscach prośbę o informację, konkretnie prośbę o wskazanie miejsca np. *Português XXI 1*, s. 118.

¹⁸ W tej funkcji używany jest w znaczeniu czasu teraźniejszego jako wyrażenie grzecznościowe w celu złagodzenia twierdzenia lub prośby (zob. C. Cunha, L. Cintra, *Nova gramática do português contemporâneo*, Lizbona 1984, s. 451).

prośby, czy adresat w ogóle chce lub może daną czynność wykonać. Stosując taką strukturę, kierujemy prośbę właściwą, którą adresat z reguły tak właśnie interpretuje¹⁹.

Lekcja nr 2 przedstawia dialog, który prezentuje sytuację w hotelu. Został w nim użyty akt powitania z aktem prośby. Przypatrzmy się zatem zacytowanemu poniżej fragmentowi tekstu:

A: *Bom dia, faça o favor de dizer.* (Dzień dobry, w czym mogę pomóc/służyć.)

B: *Bom dia, queria um quarto individual com casa de banho.* (Chciałbym zarezerwować pokój jednoosobowy z łazienką.) (P XXI: 36)

Dialog rozpoczyna się aktem powitania, który ma na celu nawiązanie kontaktu. Warto w tym miejscu podkreślić fakt częstego użycia przez rodowitych Portugalczyków wielu rozbudowanych form performatywu *proszę*²⁰. Już na początku tego dialogu, została użyta forma *faça o favor*, która wyraża dystans między rozmówcami interakcji. W przytoczonym przykładzie rozmówcy posługują się formą „pan”, „pani”. Akty w takiej formie spotyka się najczęściej w sytuacjach, w których nadawca, występujący jako przedstawiciel instytucji, zwraca się do nieznanego adresata. W tym samym dialogu została wyrażona prośba za pomocą czasownika modalnego *querer* (chcieć) w czasie przeszłym niedokonanym (*pretérito imperfeito*). Akt prośby użyty właśnie w tej postaci jest stosowany w sytuacjach, w których nadawca prośby przekonany jest o tym, że adresat ją spełni²¹. Akt prośby, w którym używamy czasownika modalnego w formie czasu niedokonanego *querer* (chcieć), uchodzi za prośbę bardzo grzeczną, o czym świadczą przytoczone poniżej przykłady z lekcji 3, 6, 7, ilustrujące wykorzystanie wspomnianego tu czasownika modalnego.

No café (w kawiarni)

Empregado (kelner): *Bom dia, faça favor.* (Dzień doby, czym mogę służyć)

Cliente (klient): *Bom dia, queria um galão, uma torrada e um copo de água.* (Dzień dobry, chciałybym prosić kawę z mlekiem, grzanekę i szklankę wody) (P XXI: 42)

Na papelaria (w sklepie papierniczym)

A: *Bom dia* (Dzień dobry)

B: *Bom dia. Quería dois envelopes e uma caneta azul* (Dzień dobry. Chciałabym prosić dwie koperty i niebieski długopis) (P XXI: 52)

¹⁹ M. Marcjanik, *Polska grzeczność językowa*, Kielce 2000, s. 165.

²⁰ *Por favor, faz favor e se faz favor*, jak również ich odmiany: *Fazia favor?* (Byłby pan/pani tak dobry/a?, *Fazias favor?* Byłbyś/byłabyś tak dobry/a?)

²¹ M. Marcjanik, *Polska grzeczność językowa*, Kielce 2000, s. 173.

Nos correios (na poczcie)

- *Boa tarde.* (Dzień dobry.)
- *Boa tarde. Quería um selo para os Estados Unidos.* (Dzień dobry. Chciałbym prosić znaczek do Stanów Zjednoczonych.)
- *Aqui está.* (proszę)
- *Agora queria enviar esta carta em correio azul.* (Teraz chciałbym wysłać ten list priorytetem)
- *Muito bem. Mais alguma coisa?* (Bardzo dobrze. Czy życzy sobie pan coś jeszcze?)
- *Não. É tudo. Quanto é?* (Nie. To wszystko. Ile płacę?) (P XXI: 100)

We wszystkich zaprezentowanych dialogach zostało zaznaczone miejsce rozmowy (kawiarnia, sklep papierniczy, poczta), jak również został opisany odpowiedni kontekst sytuacyjny. Z zaprezentowanych dialogów jasno wynika, że mamy do czynienia z kontaktem oficjalnym między rozmówcami. Dialogi charakteryzuje podobna struktura, umożliwiająca zrealizowanie prośby. Wyraźnie widzimy, że przeważa struktura: akt powitania z aktem prośby. Jak już wspomnieliśmy, akt powitania jest podstawowym i niezbędnym zachowaniem społecznym, mającym na celu nawiązanie kontaktu. Nadawca informuje odbiorcę „Chcę, żebyś wiedział, że ja cię witam”²². W przypadku pominięcia aktu powitania, zwłaszcza kiedy chcemy kogoś o coś prosić, może to zostać odebrane jako brak taktu.

Zwróćmy uwagę, w jaki sposób został wyrażony akt prośby w przedstawionym dialogu w lekcji nr 11. Zaprezentowana sytuacja ma miejsce na ulicy i dotyczy przeprowadzenia ankiety. Cytujemy fragment dialogu:

- *Bom dia. Andamos a fazer um inquérito sobre o uso dos telemóveis. Importa-se de nos responder a algumas perguntas?* (Dzień dobry. Przeprowadzamy ankietę na temat używania telefonu komórkowego. Nie ma pani nic przeciwko, żeby odpowiedzieć na kilka pytań?)
- *Não, não me importo.* (Nie, nie mam nic przeciwko.)
- *Acha que os telemóveis são úteis?* (Czy uważa pani, że telefony komórkowe są użyteczne?)
- *Sim, acho que sim.* (Tak, sądzę, że tak.)
- *Muito obrigada pelo seu tempo e um bom dia para a senhora.* (Dziękuję bardzo za poświęcony czas i życzę pani dobrego dnia) (P XXI: 180)

Tak jak w przypadku poprzednich tekstów, przedstawiona sytuacja stanowi przykład kontaktu oficjalnego. Zastosowana strategia aktu prośby jest podobna do przypadków wyżej analizowanych, tzn. obserwujemy akt powitania z aktem

²² K. Ożóg, *Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1990, CMXIII, nr 98, s. 20.

prośby i aktem podziękowania, zatem analizowany przykład przedstawia właściwą strukturę funkcji komunikacyjnej prośby. Z formalnego punktu widzenia, na uwagę zasługuje użycie formy *Importa-se de nos responder a algumas perguntas?* (Nie ma pani nic przeciwko, żeby odpowiedzieć na kilka pytań?), która pojawia się dopiero w 11 jednostce podręcznika. Wspomniana forma jest często używana przez Portugalczyków zarówno w kontakcie oficjalnym (np. *não se importa...* – nie ma pan/pani nic przeciwko temu...?), jak i mniej formalnym (*não te importas...* – nie masz nic przeciwko temu...?). W podręczniku pojawia się tylko raz, w tym konkretnym dialogu.

3. Wnioski

Przedstawione powyżej dane skłaniają do wyprowadzenia kilku wniosków.

Zaprezentowane przykłady dowodzą, że podręcznik wprowadza i prezentuje właściwie strategie grzecznościowe aktu prośby, w następujących konfiguracjach: akt powitania + akt prośby + akt podziękowania; akt przeprosin + akt prośby + akt podziękowania.

Pod względem formalno-językowym, obserwujemy brak różnorodności w użyciu struktur wyrażających akt prośby. W analizowanym podręczniku znajdujemy czasownik modalny *poder* (móc) w czasie przeszłym niedokonanym (*pretérito imperfeito*) w formie pytania. Ta struktura uchodzi w języku portugalskim za najbardziej grzeczną wśród wszystkich form pytań w tej funkcji. Użycie czasownika modalnego *poder* (móc) nie jest zapowiedzią prośby, lecz prośbą właściwą. Należy dodać, iż akty w tej formie spotyka się najczęściej w relacjach, w których rozmówcy posługują się formą „pan”, „pani”. W analizowanych dialogach nie pojawia się tryb przypuszczający czasownika modalnego *poder* (móc), który używany jest w aktach uchodzących za prośby bardzo eleganckie. W podręczniku brakuje również wzmianki dotyczącej użycia czasownika modalnego *poder* (móc) w czasie teraźniejszym. Można chyba stwierdzić, iż czym większy stopień zażyłości między rozmówcami, tym częściej jest użyta forma czasownika *poder* w czasie teraźniejszym. Natomiast akty prośby oparte na schemacie *podia* (forma czasownika modalnego *poder* w czasie przeszłym niedokonanym) i *poderia* (forma czasownika *poder* w trybie przypuszczającym) mają te same cechy pragmatyczne. Jedyna różnica to większy stopień grzeczności przy użyciu czasownika modalnego w formie trybu przypuszczającego.

W podręczniku brakuje z jednej strony różnorodności form wyrażania prośby, z drugiej stopniowości grzecznościowych form aktu prośby. Z naszych obserwacji wynika, że zaprezentowane dialogi stanowią przykłady kontaktu oficjalnego, w którym dominuje przede wszystkim prośba o udziale-

nie informacji. Uważamy, że w konstruowaniu dialogów w podręczniku do nauki języka portugalskiego należy wziąć pod uwagę relację zależności wynikającą z hierarchii społecznej, jak również różny stopień zażyłości między rozmówcami, np. w przypadku prośby o pożyczenie ołówka, student powinien poprosić, rozróżniając formy, inaczej kolegę, który ma taki sam status, dyrektora – który jest wyższy rangą, mamę – która pozostaje w relacji bliskości itd. Tym samym stwierdzamy, iż podręcznik powinien prezentować różnorodne i wiarygodne scenariusze, podobne do codziennych sytuacji, w których może znaleźć się każdy uczący się języka portugalskiego jako obcego. Poniżej proponujemy sytuacje, zgodnie z przedstawionymi w literaturze wytycznymi²³, które mogłyby znaleźć się w podręczniku do nauki języka portugalskiego jako obcego. Następująca propozycja uwzględnia, z jednej strony, relację zależności między rozmówcami a, z drugiej strony, różny stopień zażyłości między nimi. Zaprezentowane scenariusze odzwierciedlają sytuacje realne i wiarygodne²⁴.

Sytuacja 1: *Imagina que estás na rua e precisas de saber as horas, pois tens de estar na universidade às 15 horas. Como não tens relógio e o telemóvel ficou sem bateria, tens de perguntar a alguém.* (Wyobraź sobie, że znajdujesz się na ulicy, nie masz zegarka i chciałbyś wiedzieć, która jest godzina. O 15h powinieneś być na uczelni.

- (a) *O que dirias a um senhor desconhecido que vai a passar?* (w jaki sposób zapytasz przechodzącego nieznanego pana?)
- (b) *E se encontrasses, por acaso, a Maria, uma colega tua da aula de música o que dirias para saber as horas?* (i jeśli przypadkiem spotkasz Marię, koleżankę z zajęć z muzyki, w jaki sposób zapytasz ją o godzinę?).
- (c) *E se tivesses de perguntar as horas ao empregado da geladaria ambulante, o que dirias?* (i jeśli miałbyś zapytać pana sprzedającego lody na ulicy?)
- (d) *E se fosse a uma senhora com cerca de 70 anos que está na paragem do autocarro?* (I jeśli byłaby to starsza pani, 70-letnia, którą spotkałbyś na przystanku autobusowym?)

Sytuacja 2: *Imagina que, em várias situações, estás a ouvir a música muito alto, incomodando algumas pessoas, que te dizem para baixares o volume.* (Wyobraź sobie, że słuchasz za głośno muzyki, przeszkadzając paru osobom. Zostaniesz poproszony o jej ściszenie)

²³ Por. A. O’Keeffe, B. Clancy, S. Adolphs, *Introducing Pragmatics in Use*, London 2011, s. 21–24.

²⁴ Cytowane przykłady pochodzą z pracy Sandry Marii da Conceição Ferreira zatytułowanej *Português Língua de Herança em contexto plurilingue na Finlândia: aspetos de aquisição/aprendizagem da competência pragmática e expressão da delicadeza*, Lizbona.

- (a) *O que diria a tua mãe que está em casa contigo?* (w jaki sposób zareaguje twoja mama, będąc z tobą w domu?)
- (b) *O que diria uma das tuas colegas que está contigo na biblioteca?* (co powie twoja koleżanka z grupy, będąc z tobą w bibliotece?)
- (c) *O que diria a Profa. Dra, que passa em frente da biblioteca?* (co powie pani profesor, która przechodzi obok biblioteki, w której jesteś?)
- (d) *E o que diria o Sr. Soares, um desconhecido que vai ao teu lado no autocarro?* (Co powie pan Soares, nieznaną mężczyzna, który znajduje się obok ciebie w autobusie?)

Ponieważ sądzimy, że analizowany podręcznik traktuje w sposób bardzo powierzchowny problematykę aktów mowy, uważamy, iż zaproponowane sytuacje mogą posłużyć jako przykład do pracy nad doskonaleniem wyrażania stopniowości grzecznościowego aktu prośby. Poprzez tego typu ćwiczenia, rozwijamy również pragmatyczne wybory pośredniego mówienia. Dla przykładu, przyjrzyjmy się zaprezentowanej powyżej sytuacji nr 2. Zamiast użycia bezpośredniej struktury w formie pytania możemy zrealizować prośbę stosując np. rodzaj deklaracji czy pytania retorycznego:

Aqui não se faz barulho, as pessoas estão a estudar! (tu się nie hałasuje) np. nauczyciel do ucznia

Não achas que estás a fazer barulho a mais?! (nie sądzisz, że za bardzo hałasujesz?) (np. kierowca w autobusie do chłopca)

X estás na biblioteca. (X jesteś w bibliotece) (np. nauczycielka do chłopca w bibliotece)

Estou a tentar ler, não vês? (próbuję czytać, nie widzisz?) (np. koleżanka do kolegi w bibliotece)

Kolejną kwestią, jaką obserwujemy w omawianym podręczniku, jest brak użycia form adresatywnych w akcie prośby. A to przecież formy adresatywne regulują relacje międzyludzkie. Np. zwracając się z prośbą o produkt do pani w sklepie, w którym często robimy zakupy, skierujemy następującą wypowiedź: *Senhora Maria, dê-me um cacho de bananas* (Poproszę o kiść bananów, pani Mario). Z kolei, jeśli spotkamy małżonkę naszego szefa, powiemy *Senhora Dona Maria*, będzie to wyznaczało relację nadrzędności. Jeśli prosimy o pożyczenie ołówka dyrektora szkoły, powinniśmy się zwrócić *Senhor Diretor*, a nie tylko *Senhor*. W języku portugalskim równie często używamy formy nominalnej, głównie imienia, będącym określeniem odbiorcy w stosunku do mówcy i formy czasownika w trzeciej osoby liczby pojedynczej np. *Pedro, pode trazer-me chaves?* Piotrze, może mi pan przynieść klucze? Podaliśmy kilka przykładów, aby zobrazować, jak istotne w relacjach międzyludzkich, również w akcie prośby, jest

odpowiednie użycie form adresatywnych. Wydaje się, że podręcznik powinien prezentować najważniejsze i najczęściej używane formy adresatywne, które towarzyszą aktom prośby.

Należy również dodać, że tryb rozkazujący w obecności wykładowców: *por favor, se faz favor* (proszę, jeśli można prosić) nacechowany jest grzecznościowo i traci swoje znaczenie imperatywu. W niektórych dialogach obserwujemy użycie trybu rozkazującego w funkcji komunikacyjnej prośby, ale jest to forma, która również wymaga szerszego uwzględnienia w podręczniku.

Omawiany podręcznik do nauki języka portugalskiego *Português XXI 1* z pewnością uwzględnia podejście komunikacyjne, jednak poświęca za mało miejsca na rozwijanie kompetencji pragmatycznej. Na podstawie analizy zebranego korpusu stwierdzamy, że podręcznik *Português XXI 1* zawiera pewne braki w odniesieniu do prezentacji form grzecznościowych aktu prośby (portugalski akt prośby został zaprezentowany w sposób powierzchowny i wąski). Podręcznik nie wprowadza i nie rozwija podstawowych, naszym zdaniem, form użycia wyrażen aktów prośby. Zabrakło również specyficznych struktur wyrażen grzecznościowych w wiadomościach e-mail i sms, a także podczas rozmowy telefonicznej. To na nauczyciela spoczywa zatem odpowiedzialność za reagowanie na potrzeby słuchaczy i skuteczne wprowadzanie oraz rozwijanie pragmatycznych wyborów i form aktu prośby.

Bibliografia

- Austin J. L., *How to Do Things with Words*, Oxford 1962.
- Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies*, S. Blum-Kulka, J. House, G. Kasper (red.), Norwood 1989.
- Brown P., Levinson S.C., *Politeness. Some Universals in Language Usage*, Cambridge 1987.
- Cunha C., Cintra L., *Nova gramática do português contemporâneo*, Lizbona 1984.
- Grzegorzczkowska R., *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa 2008.
- Gutierrez A., *Relevância da pragmática e da teoria dos atos de fala para o ensino de inglês como língua estrangeira: tratamento dado a greetings em materiais didáticos*, „The Specialist” 2008, v. 9, s. 187–209.
- Ferreira S.M.C., *Português Língua de Herança em contexto plurilingue na Finlândia: aspetos de aquisição/aprendizagem da competência pragmática e expressão da delicadeza*. Tese de mestrado, Lizbona 2016.
- Kerbrat-Orecchioni C., *Os atos de linguagem no discurso*, Niterói 2005.
- Marcjanik M., *Polska grzeczność językowa*, Kielce 1997–2000.
- Grzeczność nasza i obca*, M. Marcjanik (red.), Warszawa 2005.
- O’Keeffe A., Clancy B., Adolphs S., *Introducing Pragmatics in Use*, London 2011.

- Ożóg K., *Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1990, CMXIII, nr 98.
- Searle J., *Speech Acts. An Essay of the Philosophy of Language*, Cambridge 1969.
- Tavares A., *Português XXI 1*, Lisboa 2012.

Źródła internetowe

- <http://observalinguaportuguesa.org/graficos-o-estatuto-da-lp-no-mundo/>, [online],
dostęp: 5.08.2017.